

LBRIS

We know
books

GUZEL IAHINA TRENUL SPRE SAMARKAND

Traducere din rusă și note de
LUANA SCHIDU

HUMANITAS
fiction

Autoarea a beneficiat de un sejur la Villa departementale Marguerite Yourcenar, Departement du Nord (Franța), și acesta a fost un mare sprijin în scrierea acestui roman. Mulțumiri amabilului Guy Fontaine, precum și editoarei Fanny Mossiere (Noir sur Blanc) și traducătoarei Maud Mabillard – pentru ajutorul în organizarea călătoriei la vilă;

părintelui Ioan Privalov din Arhanghelsk – pentru lungile și rodnicele conversații despre învățăturile creștine, pentru prețioasele sfaturi și susținerea spirituală;

lui Serghei Dorojkov – pentru consultațiile despre construcția locomotivelor;

lui Anrav Hodjaniazov – pentru mărturiile detaliate despre particularitățile peisajului din stepa Kazahstanului și munții Uzbekistanului;

Asiei Kiramovna Mahnina – pentru unda verde primită în arhiva de periodice de la Biblioteca Națională a Republicii Tatarstan;

lui Artem Silkin și Ludmilei Anatolievna Eliseeva – pentru excursiile de neuitat la Svaijsk și discuțiile despre istoria lui;

Rusinei Șihatova – pentru ajutorul pe tărâmul rețelelor sociale;

primilor mei cititori, Viktoria Albertovna Kuprianova, Vera Kostrova, Ivette Litvinova și Saltanat Ermîrza – pentru observațiile importante;

agentei mele literare din Germania, Christina Links, traducătorului Helmut Ettinger, redactorului Marlies Juhnke și editoarei Constaze Neumann (Aufbau) – pentru susținerea caldă a noului roman încă de când abia se scria;

dragilor mei traducători – pentru luxul comunicării, care a devenit neprețuit în timpul pandemiei, și pentru îndepărtarea granițelor care s-au ridicat brusc între țări;

dragilor mei cititori din toată lumea – pentru interesul și susținerea sinceră, fără de care un autor nu poate exista.

Cuprins

I. Cinci sute	
<i>Kazan</i>	7
II. În doi	
<i>Svaijsk – Urmari</i>	74
III. Duzina dracului	
<i>Sergan – Arzamas – Buzuluk</i>	206
IV. Unul	271
V. Scădere și adunare	
<i>Orenburg – Aralsk</i>	296
VI. Și din nou cinci sute	
<i>Kazalinsk – Aris</i>	375
VII. Trei	
<i>Samarkand</i>	439
Nota autoarei	471
Mulțumiri	475

I. Cinci sute

Kazan

Patru mii de verste – exact atât trebuia să străbată trenul sanitar din Kazan până în Turkestan. Trenul propriu-zis nu exista încă – ordinul pentru formarea lui fusese semnat cu o zi înainte, pe 9 octombrie 1923. Nici pasageri nu erau – ei urmau să fie adunați din orfelinate și adăposturi, fetițe și băieței între doi și doisprezece ani, cei mai slabi și mai vlăguiți. Dar convoiul avea deja un șef: combatantul forțelor civile de tineret Deev. Tocmai ce fusese numit.

— Copii, îi spusese în loc de salut Ceaianov, comandantul secției de transporturi. Cinci sute de suflete. De dus de la Kazan la Samarkand. Mandatul și instrucțiunile o să le primești de la secretar.

În anii petrecuți la transporturi, Deev condusese tot ce putea fi deplasat pe calea ferată – de la grâne și vite rechiziționate până la spermanțet în cisterne trimis de Norvegia prietenă Povolgiei bântuite de foamete. Copii însă nu mai fuseseră.

— Când să plec?

— Și mâine. Aduni efectivul și zbori, Deev, ca pasărea zbori! Copiilor nu le place drumul lung, o să bagi de seamă și tu curând.

Asta a fost toată discuția – câteva minute, nu mai mult. Nu era limpede însă: ce însemna acel ciudat „o să bagi de seamă și tu”? Dar nu era timp de reflectat. Reflecțiile îndelungate sunt pentru bătrâni, ei au timp din belșug.

Mai întâi s-a dus la conducerea gării. Cei de acolo i-au promis că vor săpa și au dezgropat un singur vagon, e drept, fost clasa întâi, cândva de un albastru nobil, acum cenușiu-palid, cu tapițerie brodată, ruptă doar pe alocuri, cu oglinzile aproape întregi și cu o sală comună spațioasă, unde puteai să și valsezi dacă voiai. Cândva acolo se aflase biblioteca, ba chiar fusese pus și un pian, iar acum se lăfăia o cadă de fontă ciobită (pe-semne fusese adusă din compartimentul de spălătorie și uitată aici). Părea stingheră între rafturile de cărți pustii și candelabrele înnegrite. Deev s-a încruntat, dar a acceptat vagonul. A ordonat ca tapițeria să fie ruptă dracului și candelabrele date jos, iar în compartimente, în locul elegantelor plase pentru bagaje, să fie construite priciuri pe două niveluri. Iar cada să fie lăsară. A încercat să ceară să fie pusă și o sobă de fontă, ca să aibă copiii unde să încălzească apă pentru spălat, dar a fost făcut burjuu, așa că a lăsat ideea cu sursa de apă caldă pe mai târziu.

Pentru al doilea vagon a trebuit să aștepte încă o zi: era trimis din Krasnaia Gorka, unde zăcea de patru ani în fundul unui depou de locomotive. Când și-a văzut achiziția, Deev s-a cutremurat: nu era un vagon obișnuit, ci o biserică ambulată. Pe-semne de aceea și adunase praful atâta vreme în depou, fiindcă era greu să-l adaptezi în vreun fel la necesitățile sovietice. Bronzul înverzit al cupolei putea fi, să zicem, curățat, altarul putea fi scos. Dar cu ferestrele în ogivă de sub arcadele roșii ce să faci? Și cu decorațiunile în formă de ceapă de sub acoperiș?... A luat Deev și vagonul ăsta. De un lucru se bucura: era încăpător. „Pe câte rânduri să punem priciurile?” a întrebat șeful artelului de tâmplărie, privind cu respect tavanul foarte înalt. „Merg și trei!” a zis Deev dând din mână. De fapt, ar fi încăput și patru, dar poate copiii s-ar fi temut să se cațere atât de sus.

Vagonul-bucătărie a fost trimis după vreo două zile, de lângă Simbirsk – o cutiuță strâmtă pe roți, meșterită în grabă din scânduri strunjite și dreasă mai târziu cu placaj grosolan,

cu coșul strâmb al sobei ițindu-se prin lucarnă. Se spunea că prin fundăturile Simbirskului erau încă din 1919 multe astfel de vechituri, și unele s-ar fi putut dovedi exact ce-i trebuia lui Deev, dar nu avea timp să se ducă acolo să cerceteze.

În sfârșit, a fost descompus un tren de pasageri care venise de la Moscova și cinci vagoane au fost alocate eșalonului lui Deev, pe care lucrătorii de la căile ferate deja îl numeau între ei „ghirlanda” pentru varietatea de culori și nuanțe. Vagoanele – toate cușetă, afumate și pătate crunt – aveau nevoie nu de dulgherit, ci de o curățenie zdravănă. Dar între timp Deev atâta bătuse la cap conducerea gării cu tot felul de cereri (și toate „neîntârziat!”, „în clipa asta!” și „imediat!”), încât nu i-au fost dați oamenii ceruți pentru curățenie. A scuipat, a luat o găleată de apă și s-a apucat să le spele singur.

Exact atunci a apărut și ea. Deev era întins pe podeaua udă, scoțând cu o cârpă de sub banchetă o grămăjoară de coji de semințe, și în fața lui s-au ivit două ghete de infanterist cu botul teșit. A ridicat ochii: gambele subțiri nu erau înfășurate în obiele soldățești, ci în ciorapi de lână fină.

— M-ați omorât – așa a început conversația. De ce pierdeți vremea?

Deev a fost surprins. Și-a ridicat și mai sus privirea: o fustă neagră, strâmtă, iar sub fusta de postav, niște genunchi ascuțiți.

— În timp ce dumneavoastră vă târați cu burta pe podea, mor copii.

El a încercat să iasă de sub banchetă și să se așeze, dar s-a lovit cu ceafa de margine.

— Tu cine ești?

Deev era timid în fața femeilor, și de aceea le tutuia invariabil, cu impertinență.

— Comisarul pentru copii. Merg cu dumneavoastră până la Samarkand, dacă binevoiți să ieșiți din băltoacă și să vă apucați să îndepliniți ordinul.

— Ai și un nume, comisarule?

— Belaia.

Deev n-a priceput dacă ăsta era numele sau prenumele. Și și nu prea se-ndemna să întrebe.

Era mai în vârstă decât el, dar nu cât să-i poată fi mamă. Mai degrabă o soră mai mare. Avea fața frumoasă și severă, ca desenată pe un afiș. Părul îi era roșcat, tuns scurt, cu bucle în toate părțile. Iar privirea – de sus, ca a unui comandant de oști. Sub această privire îi venea să sară în picioare și să-și aranjeze uniforma, dar s-a abținut: și-a netezit fără grabă părul (înde-părtându-și cu acest prilej câteva coji de semințe de pe frunte), a aruncat neglijent cărpa în găleată (apa a țâșnit peste margine și a stropit ghetetele comisarului) –, dar a rămas șezând pe po-dea, prefăcându-se distrat.

— Atunci, poate mă ajuți la curățenie, tovarășă Belaia? Sau aducem oamenii în grajd?

— Vă ajut, a răspuns ea serios. Dar noaptea, când dorm copiii.

— Carevasăzică noi doi n-o să dormim? s-a obrăznicit Deev.

N-ar fi vrut cătuși de puțin să sune așa, dar îl luase gura pe dinainte. Și deodată i s-a făcut rușine de neobrăzarea asta nelalocul ei. S-a ridicat și și-a scuturat mizeria de pe pantalonii suflecați și de pe genunchii goi. Iar când s-a îndreptat, și-a dat seama că o privește pe musafiră de jos în sus: comisarul Belaia era mai înaltă cu jumătate de cap.

— Mă tem, Deev, că n-o să prea avem parte de somn, i-a zis, privindu-l țintă, și el s-a uitat în sfârșit în ochii ei – de un cenușiu rece, cu gene drepte. Până la Samarkand, n-o să avem parte.

*

Câteva minute mai târziu, pășea alături de Belaia. De fapt, nu pășea: tropăia grăbit pe drumurile udate de ploaia mărunță, străduindu-se din toate puterile să nu alunece și să cadă.

Ea mergea cu pași mari peste traverse, deși avea picioarele subțiri, ca de adolescentă, și silueta ușoară, abia ghicindu-se prin faldurile mari ale vestonului strâns în talie cu o curea. Deev urmărea înaintarea hotărâtă a bocancilor ei teșțiți și se gândea că sigur ascundeau niște tălpi mici și înguste. S-a împiedicat, a drăcuit și a alungat acest gând necuviincios.

— O să încerce să mărească cota, să nu fiți de acord! Belaia vorbea repede, fără a se obosi să se întoarcă spre interlocutor, ci aruncând cuvintele în față ca din pușcă, și el era nevoit să grăbească pasul, ca să-i audă instrucțiunile. O să încerce să adauge bolnavi în chip de convalescenți – să nu fiți de acord!

Deev nu pricepea în ruptul capului cu cine nu trebuia să fie de acord. Altfel spus, pe cine împușca atât de nemilos cu vorbe comisarul?

— O să începă să vă vorbească de milă – să dați vina pe mine. Așa să le spuneți: Belaia asta e atât de principială și de lipsită de inimă, că nu te poți înțelege cu ea, pur și simplu nu-i om, ci piatră...

— Dar eu sunt șeful convoiului, a amintit totuși Deev.

— Dumneavoastră sunteți șeful, s-a învoit Belaia. Dar dați vina pe mine. Sau, și mai bine, tăceți, o să spun eu toate astea.

Terenurile gării dădeau în oraș și în scurt timp au ajuns în centrul acestuia, unde, în piața cea mare, se afla un palat din granit și marmură, cu coloane groase și ferestre mult mai înalte decât un stat de om – cândva Adunarea Nobililor, iar acum, centrul de primire pentru evacuați numărul 1 din Kazan. Aici erau aduși din colțurile apropiate și îndepărtate ale Tătariei Roșii copii pe care părinții nu-i mai voiau sau nu mai puteau să-i hrănească; de aici urma să provină și cea mai mare parte a pasagerilor din eșalonul condus de Deev.

De aproape însă, centrul semăna nu cu un palat, ci cu o cetate asediată. Geamurile de la demisol erau bătute în scânduri – temeinic, pe alocuri cu două rânduri –, iar ferestrele în ogivă de

la parter erau ascunse în spatele unor bucăți de tablă sau de placaj. Coloanele de marmură albă erau străbătute de o rețea deasă de crăpături. Pereții erau atât de plini de ciobituri, încât păreau construiți dintr-o piatră neobișnuit de moale și de proastă (Deev a recunoscut pe dată aceste ciobituri: cele mici erau făcute de gloanțe, cele mari, de obuze). Clădirea părea severă și inaccesibilă, de parcă în jur încă ar fi vuit Războiul Civil. De cine se apărau cei dinăuntru? De copiii care asediau instituția?

Aceștia erau peste tot – pe scara de granit de la intrare, pe ziarele așezate de-a lungul pereților –, cincisprezece sau douăzeci de trupuri murdare, înfolite în zdrențe până la sprâncene și stând leneșe, nemișcate în ploaie. Deev văzuse de mai multe ori acest tablou, dar nu se întrebese niciodată: de ce stau copiii ăștia în afara centrului, și nu înăuntru?

Belaia a urcat pe rampa lină pentru trăsuri spre intrarea elegantă și a bătut la ușă. Nici un răspuns. A mai bătut o dată, mai tare, a încercat ușile închise ferm, dar tot fără rezultat. S-a ridicat pe vârfuri și a lovit cu palma de câteva ori în placajul care acoperea ferestruica – cât pe ce să se rănească într-un cui.

Fortăreața rămânea tăcută. Copiii de la poalele ei, la fel.

Nimeni nu se clintea măcar. Câteva perechi de ochi urmăreau cu o curiozitate apatică acțiunile femeii, și doar un puști – mărunțel, cu fața maronie ca de bronz semănând cu un cartof murdar – s-a așezat mai bine, ca să nu piardă reprezentăția. Lui i s-a adresat Belaia.

— De ce nu deschid? a întrebat ea simplu, pe un ton prietenos.

Nici tu ton autoritar, nici tu privire de comandant, s-a mirat Deev. Carevasăzică știe comisarul să vorbească și omenește!

Puștiul a rămas tăcut câteva clipe, privind în jur și în sus, de unde curgeau picăturile mici de ploaie.

— Ați venit cam târziu, a murmurat el fără tragere de inimă. Dacă veniți mâine, dimineața o să fie mai cumsecade.

— Noi acum avem treabă, a oftat Belaia. Poate mai e vreo cale... Ne ajuți?

Și din nou el a răspuns cu întârziere, ca și cum cuvintele i-ar fi ajuns de departe.

— Și mie ce-mi iese?

— Ți spun cum să intri în centru. Ca să nu te mai murezi aici, sub prag, ștergând cerdacul cu pantalonii. Și ca să te ia surorile sociale sub aripa lor și să te ducă înăuntru, să te spele, să te hrănească și să te înscrie la rații.

— Mă trombonești, a rânjit scurt puștiul, dezvăluind niște dinți negri.

— Azi la miezul nopții e o razie pe Ustia: Comisariatul pentru Copii și miliția o să pieptene malul. Pe care îi prind, îi duc în centre. Așa că toți cei care vor să aibă un acoperiș și hrana asigurată trebuie să fie la Ustia până la apus. Cine nu vrea poa' să se ducă la mama dracului și să nu ni se încurce printre picioare. Ai priceput? Să le zici și la ai tăi.

Fețișoara-cartof s-a boțit, ridicând neîncrezător din sprâncene și smârcâind din nări.

— Să mor înjunghiată și să-mi sară ochii dacă te mint! Belaia s-a lovit cu pumnul în piept, ca împlântându-și un pumnal între coaste, și fețișoara s-a netezit pe loc, zâmbind complice. Acum ajută-ne, l-a rugat ea din nou.

Prichindelul s-a ridicat – încet, abia mișcându-și mâinile și picioarele, de parcă s-ar fi mișcat pe fundul unui râu, nu pe uscat – și s-a apropiat de ușile de la intrare. S-a întors cu spatele la ele și, pierzându-și pe loc apatia, a început să lovească violent cu călcăiele și cu pumnii; lovea atât de tare, că lemnul greu, lăcuit tremura, și balamalele scârțâiau.

— Trebuie bătut mai zdravăn, a explicat el fără să se întreprușă și gâfâind un pic din cauza efortului. Doar cu încăpățănare-i dovedești!

— Am zis că nu mai sunt locuri! s-a auzit după un minut de undeva de deasupra, de la o fereastră.

Dar prichindelul a continuat să bată, fără a slăbi ritmul, și curând într-una din uși a zăngănit o cheie. Puștiul a sărit brusc într-o parte, și o mătură ițită prin ușa crăpată s-a agitat pe lângă el.

— Valea de-aici, pușlama! În deschizătură s-a ivit o siluetă uriașă de femeie mânuind mătura ca pe o sabie tăioasă. Valea, lua-te-ar Necuratul să te ia!

— Ce-ați făcut așa o citadelă aici? Belaia vorbea foarte liniștit și atât de amenințător, încât Deev a simțit că-i îngheață măruntaiele. Războiul s-a terminat de mult.

— Pentru unii s-a terminat, pentru alții e în toi, a zis portăreasa, neintimidată. O să ne dărâme instituția! Nu sunt eu de vină că aici apare câte-o armată în fiecare zi! Unde să-i bag pe toți?

Fără să mai rostească o vorbă, Belaia a făcut un pas înainte, și femeia uriașă s-a dat la o parte, lăsând jos mătura. Deev a țâșnit în urma ei, pătrunzând în întunericul dens al clădirii cu ferestrele bătute temeinic în scânduri.

*

— Tovarăși, pe cine căutați? Portăreasa încă își făcea de lucru la ușă, încuind ultimul dintre cele câteva lacăte și neni-merind broasca pe întuneric. Unde mergeți, tovarăși? Hei!

Dar Belaia urca deja scara largă și elegantă, spre lumina care venea de la etaj. Deev a dat să grăbească pasul în urma comisarului, dar s-a împiedicat de ceva moale, fiind cât pe ce să cadă. Apoi s-a împiedicat din nou. Și iar a fost cât pe ce să vină în nas. Întunericul a țipat subțirel, apoi a scârțâit caraghios:

— Tovarăși!

Era cu neputință să vezi ceva în întunecime. Deev s-a oprit, fluturându-și mâinile în față. A dat peste o pereche de scăfârlii tunse chilug.

— Tovarăși! s-a auzit un chicotit din altă parte. Încotro?

— Unde-a-nțărcat mutu' iapa! a răzbătut de altundeva. Unde crește ceapa!

— Ca să sape groapa!

— Să dea de dușcă apa!

— Ori să tragă țeapa!

Și bezna s-a umplut de glasuri, râsete și icneli.

— Să-l caftească pe codoș!

— Mai bine pe procuror!

— Cât o fi și el de moș!

— Fără zarvă, dar cu spor!

— Gura! a lătrat portăreasa de undeva de la poalele scării.

Încordându-și privirea și estimând spațiul din fața lui, Deev mergea grăbit după Belaia prin mulțimea de băieți împrăștiați pe trepte. Palmele îi alunecau pe capetele rase, gambele, pe umerii sau spinarea câte unuia. Cel mai mult se temea să nu calce pe cineva, dar trupurile de copii erau infinit mai iuți – se dădeau singure la o parte, deschizându-i drumul, așa cum se desparte un banc de pleuști când vede apropiindu-se un pește mare.

Cu cât Deev urca mai mult, cu atât se făcea mai lumină în jur și cu atât devenea mai deasă mulțimea. Curând, scara s-a despărțit în două, fiecare jumătate se curba brusc, una la stânga, cealaltă la dreapta, ducând la etaj. Aici putea deja să vadă ochi – căprui, roșcați, negri, albaștri, de culoarea ierbii –, aceștia priveau curioși de peste tot. Prichindeii erau mărunței și tunși toți la fel. Unul părea să nu aibă o ureche; dar poate doar părea așa în penumbră.

Primul etaj se deschidea în două părți printr-un coridor larg. Ușile late – cândva de un alb strălucitor, cu ornamente aurii, iar acum cojite până la lemnul întunecat – duceau în spațiile interioare. Din adâncurile coridorului venea spre oașpeți o femeie mărunțică cu ochelari, aparent lucrătoare a centrului. Dar Belaia – fără s-o mai aștepte, ba parcă în ciuda grabei acesteia – a dat de perete ușile centrale și a pășit hotărât

înăuntru. Deev, duduind de stânjeneală, mergea în urma ei. Că doar el avea să dea socoteală pentru această necuviințioasă intruziune, nu-i așa?

A intrat și a încremenit: era sala de bal. Prin ferestrele imense – aproape toate aveau geamurile întregi, și doar câteva erau acoperite cu cârpe – se revărsa cu generozitate lumina zilei. Tavanul era neobișnuit de înalt – puteai să-ți rupi gâtul dacă voiai să privești candelabruul gigantic, cu multe brațe, de mărimea unui vapor (becurile în formă de lumânare erau sparte toate până la unul, dar ornamentele din bronz erau intacte). De la candelabru plecau în valuri pe tavan flori de ipsos și crăpături negre. Tot acolo, sus, plutea un balcon de orchestră înconjurat de o balustradă albă, iar din el porneau niște coloane jerpelite, dar încă grațioase.

Acest spațiu mare era atât de plin de copii, încât semăna cu sala de așteptare a unei gări. Pervazurile erau acoperite cu cârpe și transformate în cotloane de dormit; pe fiecare se înghesuiau câte trei-patru țănci, uneori claie peste grămadă. Ca lavițe serveau și cuferele, și geamantanele, și sacii umpluți cu cine știe ce, și teancurile de cărți așezate unele lângă altele și așternute cu fân – acestea se întindeau pe parchet în șiruri lungi (cărțile erau scumpe, cu coperte de piele sau de carton elegant, evident opere complete). Cei care nu aveau loc de dormit sau chiar de șezut stăteau culcați direct pe podea, acoperind-o cu un strat dens, mișcător, de mâini și picioare palid-murdare și fețe slăbuțe.

Nimeni nu a acordat vreo atenție nou-veniților: locuitorii centrului se uitau pe fereastră, jucau cărți, stăteau de vorbă, strănutau, spărgeau păduchii în dinți sau se holbau pur și simplu la tavan. Deev nu mai văzuse niciodată atâția copii adunați la un loc. Îl dureau ochii de atâtea tălpi goale și țeste identice, tunse chilug. Zgomotul vocilor îi umplea urechile:

— N-a fost prima dată când a trebuit să halim carne de câine – asta e fumată! Și ce-i cu asta, ne-am umplut burdiha-nele, n-am murit...

— Mama era atunci pe moarte, pământul își întindea deja ghearele spre ea...

— Ce mă tot bați la cap, frate? Dacă o să vreau ceva, n-o să-ți cer ție. Suntem şuți cu state vechi, dacă șmanglim ceva, nu se prinde nimeni...

— O, Fecioară preacurată, Maica Domnului, împărăteasă a cerurilor și a pământului! Auzi-mi oftatul de durere...

— Mâncarea e oribilă și-aici: apă bei, apă mănânci, să te caci nu mai ajungi...

— Păi Mozjuhin¹ al tău pe lângă Douglas Fairbanks al meu e ca șoarecele pe lângă elefant!...

— Când or începe să mă sfășie, o să-mi aduc aminte de cuvântul drag mamă...

— Eh, surioară, îi zic, e tare important să mănânci, dar după cum zice Lenin...

— Tovarăși! Sunteți de la Narkompros²?

Femeia cu ochelari găfâia după scurta alergare (de aproape Deev a văzut că părul ei lung și gras, prins în coc, era complet cărunt, iar subțirimea trupului nu era datorată tinereții, ci bătrâneții). Dar Belaia nici gând să se oprească – pășea hotărâtă printre corpurile de copii de pe podea, întorcând capul în toate părțile.

— Mă numesc Șapiro. Femeia îl ajunsese din urmă pe Deev și își potrivise cum-necum pasul la mersul rapid al comisarului; acum tropăia alături de Belaia, încercând să-și privească în față ciudata musafiră. Directoarea Șapiro.

— Numărul total al copiilor din centru?

Belaia vorbea pe un ton extrem de sever, parcă dezaprobând dinainte orice răspuns.

1. Ivan Ilici Mozjuhin (1889–1939) a fost un actor și scenarist rus din perioada filmului mut. A lucrat și în Franța, Germania și SUA.

2. Prescurtare pentru *Narodnii komissariat prosvetșenia*, Comisariatul Național pentru Educație.